

Janet Reineck

URBANIZACIJA I PROCES TRANSFORMACIJE POLOŽAJA ALBANKE NA KOSOŮU

U psihološkom i socijalnom pogledu ovo je kritičan period za mnoge mlade Albanke na Kosovu, koje žive u koliziji između različitih obrazaca ponašanja. Na jednom kraju nalazi se urbana verzija seoskog stereotipa — patrijarhalni, religiozni, konzervativni svet ukorenjen u socijalnoj i ekonomskoj organizaciji velikih proširenih porodica. Na drugom kraju nalazi se ideal moderne Jugoslovenke koja uživa zakonsku ravnopravnost, koju joj daje socijalistički ustav u kome ima slobodu izbora sopstvenog puta u život. S obzirom na ogromnu raznolikost društveno-kulturnih obrazaca u gradovima na Kosovu, veoma je teško ustanoviti kulturnu normu.

Dovoljno je da se zaviri u jedno malo prištinsko naselje pa da se ova raznolikost uoči. Na uglu ulice je trospratna kuća sa centralnim grejanjem, skupim nameštajem zapadnjačkog tipa, i novim automobilom u garaži. Roditelji su »intelektualci«, prva generacija doseljenika sa sela. Njihova kći, jedino dete, upisala je fakultet, zaljubila se, sama sebi odabrala muža i, nasuprot idealu i pravilu patrilokalnosti, obezbedila veliki miraz i dovela muža da živi u kući njenih roditelja. Odmah do ove kuće nalazi se jednospratnica opremljena na jednostavan seoski način i s grejanjem na drva. Trinaest članova ove proširene porodice čine ekonomsku, socijalnu i ideološku celinu. Dva najstarija sina oženila su se uz pomoć posrednika i za žene su uzeli nevine seoske devojke koje ranije nikad nisu videli. Obe neveste imaju završenu osnovnu školu, retko napuštaju svoja dvorišta ogradena visokom ogradom i žive pod strogom kontrolom svoje svekrve. Žene iz susednih kuća predstavljaju nekoliko varijacija između ova dva ekstrema.

Razgovarala sam i tokom tri godine učestvovala u svakodnevnom životu žena različitog socijalnog i ekonomskog statusa i pokušala da u okviru ovih grupa nađem sličnosti u iskustvima vezanim za život albanske žene u gradu. S obzirom na raznovrsna iskustva i stanovišta, pažnju sam usmerila na one seoske devojke koje su se udajom preselile u grad. Razgovarala sam takođe i sa muškarcima i onim ženama koje su rođene u gradu s ciljem da ustanovim razlike u njihovim gledištima.

Od informatorki je traženo da uporede tri aspekta seoskog i gradskog života: spolja nametnute zahteve za raspolaganjem vremenom,

energijom i ponašanjem; njen autoritet, kontrolu nad sopstvenim životom i životima drugih; potpunu kvalitativnu ocenu svog života i života drugih žena iz njene okoline

Istraživanja su pokazala da je za Albanku iskustvo migracije iz sela u grad pod dominantnim uticajem otpornosti uloge patrilokalnosti i života proširene porodice koji koče strukturalne i ideološke promene i promene ponašanja, i značaja zadržavanja *demonstriranja* konzervativnog ponašanja kao osnove društvenog identiteta.

Na osnovu ovde sakupljenih podataka može se doći do nekoliko zaključaka u vezi sa značenjem koji za Albanku ima život u gradu i uporediti »idealno« sa »realnim«. Prvo ćemo uočiti njena očekivanja vezana za gradski život i šta on i dalje predstavlja za ženu rođenu na selu. Dalje se razmatra subjektivna (emski) ocena relativne vrednosti njenog strukturalnog položaja u gradskom društvu. Upoređujući podatke dobijene istraživanjem u Prištini sa zaključcima koji se odnose na proučavanje položaja drugih balkanskih i mediteranskih žena, dovodi se u vezu njen relativni autoritet u odnosu na muškarca u seoskom i gradskom kontekstu. Posmatrala sam značaj ekonomskog položaja privatnog nasuprot javnom domenu i *međusobnog povezivanja žena*. Od žena je traženo da govore o moći, o tome šta ona znači, kako se ističe, što se s njom može činiti. Najzad, žene su izražavale mišljenja o svom društvenom položaju u odnosu na položaj muškaraca.

Očekivanja od života u gradu

Seoske žene jednostavnim jezikom govore o svojim očekivanjima od života u gradu i o tome šta za njih znači biti »seljanka« u odnosu prema biti »građanka«. Seoska devojka prepoznaje se prvenstveno po svome ponašanju (*sjellje*). Ona iz kuće izlazi samo s nekim posebnim razlogom, ima karakteristične pokrete, način hodanja i izbegava susrete »oči u oči«. Njen seoski naglasak, gruba intonacija i ograničene teme razgovora jasan su pokazatelj njenog statusa. Čak i ako je devojka odbacila seosku nošnju, njena odeća je izrazito neusklađena, ne nosi nakit i ne šminka se. Najvažnija osobina jedne gradske žene je njeno šire iskustvo i znanje. Žena u gradu je »kulturna«; ona ima širi pogled na svet — (*botekuptim me i gjan*). Naučila je neke stvari, zna šta se dešava, zna o čemu da razgovara i kako se vodi razgovor. Videla je i uporedila, u stanju je da napravi izbor. Sloboda delovanja, manje ukočeni pokreti, njena odeća i šminka svrstavaju je u red gradskih žena. Šta grad predstavlja za devojku sa sela? — »Raj. Da bude slobodna, da ide na korzo, u bioskop, da se oblači kao one.« Pre svega drugog, grad predstavlja slobodu kretanja. Ali albanske devojke koje dolaze u grad da žive nastoje da ostvare samo delimični prelaz sa seoskog na gradski status. One mogu da prihvate odeću i neke slobode i navike gradskog načina života, ali njihov društveni krug, sveprožimajući »rreth« (društveni mišlje), koji stalno posmatra njihovo ponašanje, obično im ne dozvoljava da prošire svoje poglede i dostignu »kulturu« i ono samoodređenje koje su zamišljale u životu u gradu. Zanimljivo, iako je u većini slučajeva život na koji nailaze u gradu daleko od njihovih očekivanja, one nastoje da zadrže svoju idealizovanu verziju.

Nema sumnje da je život u gradu za ženu lakši u poređenju sa fizičkim teškoćama koje ona doživljava na selu. »Sve je ovde lakše. Posao je lakši. Na selu je toliko posla... stoka, njiva...« Ali kad jednom pobegne od teškog rada na selu, šta život u gradu tada znači za Albanku i kako se on održava na njen status među srođnicima? U procenjivanju ovoga, treba bliže razmotriti emsko određenje moći.

Moć i autoritet

Postoje dve albanske reči koje određuju ono što bismo nazvali »lična moć«: *perparsi* (prednost, primat) i *autoritet* (autoritet). Informatori nisu odmah dovodili u vezu »moć« sa upravljačkim odnosom nadređenog prema podređenom. Termin najbliži ovome je »perparsi« koji se odnosi na opšti pojam superiornosti, i tiče se onoga koji zapoveda, a njemu se ne zapoveda, kontoliše druge i upravlja životima drugih. Dva su aspekta primata: onaj koji se postiže izgrađivanjem ličnog autoriteta, i onaj koji je »prirodan«, »bogomdan«: muškarci po definiciji imaju primat u albanskom društvu, kako u selu *tako* i u gradu.

Koncept »autoriteta« ima ključno mesto u albanskom etosu. Autoritet se stiče kako pojedinačno tako i na nivou kolektiva; jedan uz drugi idu »ruku pod ruku«. Pojedinaac poseduje autoritet do one mere koja mu ili njoj omogućava da uživa punomoćje stečeno pozicijom koju zauzima u društvenoj strukturi. Kao i na Bliskom istoku, »autoritet« se odnosi na »podređivanje ljudske svesti legitimnim pravilima« (Asad 1972:86). Ponaćajući se prema strogo propisanoj ulozi, pojedinac stiče poštovanje (*respekt*) i ugled (*ndere*) društvene sredine (*rreth*). Porodični autoritet je kumulativni rezultat poštovanja koje pojedinac zadobija unutar porodične grupe. Na osnovu ovakvih kulturnih očekivanja, šta može da se kaže o spoljašnjoj manifestaciji podređenosti žene muškarcu? Da li je to spoljašnja manifestacija ili realnost? Rekla bih oboje. Spoljašnja manifestacija utoliko što se od ponašanja očekuje da izgradi stav u vezi sa porodičnom solidarnošću; stvarnost utoliko što muž ili proširena porodica upravljaju slobodom delovanja žena i kontrolišu njihove živote. Ideju da je podređenost žene samo spoljašnjost funkcionalisti su tumačili kao nadmetanje među plemenskim grupama nad materijalnim dobrima, i kao potrebu da se pred strancima prikaže utisak snage (Friedl 1967). Snaga se manifestuje kroz kontrolu grupe nad svojim članovima, posebno kroz kontrolu muškaraca nad ženama Denitch (1974), Schneider (1971), Campbell (1964).

U kontekstu Grčke, Susan Carol Rogers smatra da je pokornost žene slika stvorena putem simboličkog ponašanja, koje uzdiže kako muškarca tako i ženu, izražavajući njihovu snagu kroz podržavanje kulturnih normi (1975). Muškarci izgledaju moćni, ali to nisu: njihov autoritet je bez moći. Salomone i Stanton (1986) ovo nazivaju *nikokyrrio*, slikom kolektivne dobrobiti koja pojačava prestiž i muškaraca i žena.

Među Albancima lični autoritet se jednim delom meri kroz autoritet koji pojedinac stiče u porodici, a koji se zasniva na podređivanju ličnih želja kolektivnim željama. Dok za posmatrača sa strane pokornost može da predstavlja inferiorni položaj, on u osnovi doprinosi lič-

nom prestižu. To je glavno obeležje kulturnog kontinuiteta tokom migracija sa sela u grad na Kosovu. Iako učešće u ekonomskoj i političkoj hijerarhiji grada znači da do nekog stepena bogatstvo i klasni položaj odražavaju javnu »superiornost«, autoritet u tradicionalnoj albanskoj porodici, bilo u selu ili u gradu, još proističe iz *ponašanja*, takvog ponašanja koje izaziva poštovanje članova grupe kojoj pojedinac pripada. Čak i zaposlenoj Albanci, koja živi u nuklearnoj gradskoj porodici, cilj je da pokaže svoju podređenost normama zajednice.

Takođe je bilo rasprava i o tome da inferiorni status žena doseljenih iz sela u grad odgovara opštoj društvenoj inferiornosti seljaka kao klase koja se doseljava u grad. I muškarci i žene tu imaju podređene uloge. To je prenaplašeno zbog žena koje privatnu nemoć svojih muževa preokreću u njihovu javnu nemoć (Dimen 1986:63). U većini gradova na Kosovu ovo je manje izraženo s obzirom na udeo migranata sa sela koji su brojniji od pravih građana, i na isticanje časti i ugleda u odnosu na bogatstvo. S obzirom na značaj svojstava žene prilikom procenjivanja časti, i na njenu sposobnost da je lako razori, može se reći da su žene u mogućnosti da podignu status svojih porodica.

Simboličko ponašanje

Ponašanje koje donosi ugled iskazivanjem pokornosti kolektivnom idealu sastoji se iz tri osnovne kategorije a to su: rad, poštovanje drugih i bespogovorna poslušnost. Žena stiče autoritet time što je dobra radnica u kući (*ezoja, punetore*). Nevesta ispunjava svoju ulogu ustajanjem u zoru, čišćenjem i pranjem staza oko kuće i dvorišta, i stalnom zauzeću tokom celog dana. Deo posla je neophodan, ali dobar deo je bar delimično simboličkog karaktera, s obzirom na suvišno čišćenje i poklanjanje pažnje beznačajnim detaljima. Žena takođe stiče poštovanje do one mere do koje ona poštuje druge i iskazuje im pokornost. Ovo se izražava brojnim postupcima tokom dana, od ustajanja u prisustvu muških članova porodice ili gostiju, do poklanjanja izuzetne pažnje redosledu služenja gostiju prema starešinstvu. Poštuje se ona žena koja ne raspravlja, koja pokazuje da joj je interes kolektiva u srcu i koja doprinosi harmoniji domaćinstva.

Ovo simboličko ponašanje ključ je kontinuiteta između seoskog i gradskog načina života na Kosovu. Ne samo da ne gleda ili da gubi trku sa savremenijim modelima, ili zbog vremenskog pritiska usled zapošljavanja, već, sudeći prema izjavama informatorke, značaj simboličkog ponašanja *raste* u gradskim uslovima. Težak fizički rad na selu i nedostatak slobodnog vremena smanjuju područja u kojima žene mogu da se bave ovim »sitnicama«. Lakši fizički uslovi u gradu i višak vremena koje nezaposlena žena može da posveti takvim stvarima uslovili su porast simboličkog ponašanja koje je slično za sve žene u gradu:

»Ljudi ne dolaze u posetu, oni dolaze da te provere, da vide koliko si dobro očistila, da pronađu bilo koji razlog da te kritikuju. Možeš čistiti svakog dana u životu, ali ako samo jednom ne uglančaš peć, gosti će baš tad naći da dođu i tvoj ugled je uništen.«

To je dodatni teret za zaposlenu ženu. Daleko od toga da je oslobođena ovih obaveza zbog toga što zarađuje, od nje se očekuje da je to što je zaposlena neće sprečiti da održava kuću i porodicu saglasno kulturnom idealu.

Važan primer simboličkog ponašanja i pokazatelj kontinuiteta i promene jeste priprema devojačke spreme (*cejz*). Tradicionalno, albanske žene provedu dve do tri godine spremajući ručni rad za svoju udaju, a ti poslovi zauzimaju centralno mesto u njihovom životu. Oni predstavljaju devojačku marljivost i sposobnost, a time i njenu društvenu vrednost (vidi Schneider 1985). Značaj toga se ne gubi sa preseljenjem u grad. Ako su devojke na studijama ili zaposlene, u pripremi ručnih radova pomažu im njihove rođake. U nekim slučajevima industrijski proizvodi zamenjuju fine ručne radove, ali potpuna zamena još nije izvršena. Diploma ili plata *nisu zamena* za ručni rad. Ovde ponovo preovlađuju tradicionalne vrednosti.

Žena stiče autoritet svojim ponašanjem (*sjellje*). Svi drugi oblici ličnog napredovanja su manje važni u odnosu na taj. Mada obrazovanje, zaposlenje, broj (muške) dece koju rodi i drugi putevi ličnog uspeha mogu da ojačaju njen autoritet, oni ne mogu da ga *stvore*. Zaposlene žene moraju, do granica svojih fizičkih mogućnosti, podržavati sve standarde rada u domaćinstvu i održavanja čistoće. Zaposlenje je ideal mnogih žena u onoj meri u kojoj ono predstavlja slobodu kretanja, ali nije ključ ličnog uspeha. Ekstremni naglasak na odgovarajućem ponašanju u određivanju lične moći primarna je veza između seoskog i gradskog načina života Albanke.

»Moja snaha se udala tri godine pre nego što se porodila, ali je uživala veliki autoritet. Njen svekar je mnogo voleo zato što je rano ustajala, kuvala svima čaj, čistila svima cipele, ispraćala goste i izvodila »temena« (uobičajeni pozdravi). Ali sada, kad ima decu, pramenila se. Ne čini više sve ono što je činila nekada, i oni to ne razumeju. Izgubila je autoritet kad je rodila decu.«

Proširena porodica

Stepen do kog se tradicionalna ideologija održava među gradskim ženama u velikoj meri zavisi od toga živi li žena sa porodicom svoga muža ili neolokalno. Društveni milje, obrazovanje i zaposlenje faktori su koji utiču na ženino doživljavanje urbane migracije, ali ključni faktor je prebivalište. Nemoguće je na ovom stupnju istraživanja dati tačne podatke o broju žena koje žive u proširenim porodicama, ali demografska statistika iz Popisa 1981. godine pruža jednu opštu sliku. Mada je procentualno najbrojniji tip porodice u Prištini nuklearna porodica od četiri člana (21,1%), upadljivo veliki udeo ima porodica sa osam ili više članova (16,2%) (*Enti Krahinor i Statistikes 1982:40; Islami 1985:194*). (Sa više od osam članova ima 45,3% seoskih porodica na Kosovu.) Vidimo da je srazmerno visok postotak proširenih porodica u Prištini, pa se može zaključiti da veliki broj žena živi pod kontrolom kolektivne, tipično konzervativne ideologije.

U proširenim porodicama još vlada kolektivna ideologija i život žene je podređen interesima kolektiva. »Porodica ne može da opstane:

ako svako radi šta želi. Činiš ono što je za dobrobit grupe.« U proširenoj porodici svekrva, *vjehrra*, obično ima punu kontrolu nad životom snahe, »jer ona je ta koja najviše brine za dobrobit porodice i njen ugled«. Svekrva obično kontroliše kretanje svoje snahe, slobodu druženja, društveno ponašanje, način odevanja itd.

»Svrkva se meša u sve: šta kupuješ, oblačiš, koliko trošiš struje, sapuna, koliko jedeš. Takve su svekrve. Šta možeš? Ti si stranac u kući.«

»U zajednici, oni ne propuštaju nijednu priliku da se suprotstave tvojim željama. Ne možeš da ideš kuda želiš, da kupiš ono što hoćeš, da imaš sopstvene prijatelje...«

Ova kontrola se menja s obzirom na nezavisnost muža od svoje majke. Ali ako sin prihvata život u proširenoj porodici, on takođe prihvata primat kolektivne ideologije nad pojedinačnim željama. Drugi faktor koji utiče na utisak koji gradski život ostavlja na seoske devojke jeste da li se devojka udala za muškarca po sopstvenom izboru ili su joj muža izabrali roditelji. Opšti stav je da muškarac ima bolju kontrolu u braku nad ženom, ako se oženi posredstvom provodadžije (*msit*).

»Ako je brak ugovoren preko posrednika, neke stvari su osigurane. On joj kaže pravila prve večeri, i ona nema drugog izbora osim da ih prihvati. Ako se ona kasnije žali, on kaže — Ja sam izneo pravila prve noći i ti si se složila.«

Ako brak nije ugovoren, onda je to davanje i uzimanje, stalni proces utvrđivanja pravila u odnosima. Uobičajeni komentar na to je »kada brak nije ugovoren, onda su tu stalne svađe i mirenja. Nema mira.« Čak ako žene ovo neslaganje smatraju neizbežnim, ipak je poželjnije od života pod autoritetom svekrve. S druge strane, ispunjavanjem obaveza koje propisuje kultura, smatra se da ona konačno stiče autoritet u svojoj porodici i porodici u koju se udala.

Domen autoriteta žene

Kada žena zadobije poštovanje svog društvenog kruga, ona ima autoritet u kući. Kada je pitaju »Ko je glava u tvom domaćinstvu«, tipični odgovor je: »Žena. U stvari, muž... ali žena je stvarno u središtu...« Muškarac je *simbolično* glava kuće. Kad donošenja glavnih odluka njegova reč je obično poslednja. Ljudi su navikli da muškarca smatraju gospodarom kuće (*zot i shtepise*), ali prilikom detaljnijeg ispitivanja, većina informatora se slaže da je žena ta koja drži porodicu. »Muškarac može doneti kući veliku platu, ali ako žena nije sposobna, sve je uzalud. Život porodice zavisi od žene.«

Za posmatrača potčinjeno ponašanje delom je spoljašnjost; očigledno je da u privatnim odnosima ima više jednakosti. Jedna mlada žena kaže da je, kad je prestala da čisti mužu cipele, on sam počeo to da radi, ali je rekao: »Zatvori vrata, može neko videti.«

To nas uvodi u raspravu o urbanizaciji i moći žene kao »javno/pri vatnom« diskursu. Tokom 70-ih godina istraživači su ženu Mediterana tumačili kao potčinjenu klasu čiji inferiorni položaj vuče korene iz raz-

ličitih stepena polne segregacije po kojoj ženi pripada mesto u domaćoj sferi, bez moći, a muškarcu u javnoj sferi, koja je centar moći (Rosaldo 1974). Proučavanja su relativnu važnost ovih dvaju domena sagledavala u svetlu zapadnog modela gde se centar uticaja, moći i kontrole nalazi *izvan* kuće. U gradu ili u selu, žene su tamo podređene, zato što su svedene na kuću.

U novije vreme istraživači uočavaju da je ovakvo razmišljanje pogrešno. Na Mediteranu je *domaća* sfera simbolički i stvarni centar života (Friedl 1967, Rogers 1975). Žena ne mora da uđe u javnu sferu da bi zadobila moć: moć je u kući. Taj aksiom prenet je u gradske uslove. Čak i kada su i muž i žena zaposleni, kuća je najvažniji domen.

Polna segregacija još je jedan činilac u životu Albanke koji ovde treba razmotriti. Ona se može posmatrati na dva načina. Dok žene na Zapadu ovo pitanje vide kao »zadržavanje žena unutra«, za žene na Kosovu ono znači »zadržavanje muškaraca van« (Nelson 1974). Žene se osećaju slobodnije, opuštenije, sposobnije da se otvoreno izraze kada su u društvu žena. U gradovima ova podvojenost polova nastoji da se razbije, ali ne nestaje. Čak i u mešovitom društvu ostaci ovog običaja su uočljivi u jasnoj polnoj dihotomiji, a potčinjenost muškarcu je sveprisutna.

Međusobne veze žena shvataju se kao izvor moći mediteranskih žena (Riegelhaupt 1967). Dok muškarci imaju zvanični, javni uticaj, žene su često posrednici moći iz pozadine. Tamo gde su važni odnosi tipa nadređeni — podređeni (šef — službenik), žene, pomoću svojih mreža, stvaraju i neguju veze koje u javnom domenu koriste muškarci. Tako je domaća sfera, daleko od toga da je nemoćna, potencijalna arena upravljanja i posredovanja.

Ovaj aspekt ženine gradske moći ne odnosi se nužno na Kosovo. Ograničeno kretanje, primat kuće i srodničkih veza sužavaju krug prijateljstava koje žena može da ostvari. Prijateljstva stvorena na poslu ne teže da se prenesu na društveni život. Mreže tako postaju iste za muškarce i za žene.

Neki istraživači smatraju da je »skrivena« moć mediteranske žene institucija miraza koja podiže ugled žene među novom rodbinom (Loizos 1975). Albanci nemaju tradiciju miraza ili ženskog nasleđstva. U poslednjih petnaest godina Albanci su počeli da opskrbljuju svoje kćeri darovima u zlatu, nameštaju i materijalima za devojačku spremu. Žena koja je zaposlena često sama sebi nabavlja ovakve predmete. Muškarci opskrbljuju svoje kćeri ako imaju mogućnosti. Kažu da je to njihova lična želja, a ne odgovor na kulturnu normu. To nije miraz u smislu očeve ostavštine kćeri, nego poklon, »*bakshish*«, koji izražava njegovu ljubav prema kćeri. Da li to kćeri daje moć? Daje, ali ne kao u zemljama gde se ženama daje znatno bogatstvo. »Miraz« nije deo finansijskih pregovora koji se odvijaju pre braka, i nije dovoljno veliki da bi uticao na to kako će se nova rodbina prema njoj odnositi. Žene kažu da im to daje simboličnu moć, jer pokazuju poštovanje koje je zadobila u sopstvenoj porodici

Ekonomске uloge žene

Ivan Ilich smatra da žene sa sela gube moć preseljenjem u grad, jer su na selu u centru proizvodnje (1982; vidi takođe Pavlides i Hesser 1986). Njihov radni doprinos je od ključnog značaja za održavanje porodice. Kada porodica pređe na plaćeni rad žena gubi važnost i autoritet. Za osnovne životne potrebe neophodna je gotovina, a muškarac je tamo gde je gotovina. Zaključujući da u modernim industrijskim društvima žene imaju manje plate i niži radni status od muškaraca, Ilich veruje da čak i zaposlena žena, mada doprinosi porodičnom budžetu, nikada ne može premostiti jaz koji je stvorio plaćeni rad.

Nedostatak Ilicheve teorije je u njegovoj proceni ekonomskog doprinosa žene na selu. »One rade kao lude, a to ništa ne uvećava njihov autoritet. To se od njih očekuje.« »Možeš se ubiti radeći u selu, a to prolazi neprimеćeno.« Ono što se izgleda uzima u obzir nije stvarna proizvodnja, već rad koji se vidi i koji računa na reputaciju ženinih srodnika.

Među Albancima, kontrola žene nad kućnom ekonomijom shvata se kao njeno posedovanje gotovine. U približno pola ispitivanih porodica, nuklearnih ili proširenih, žena raspolaže gotovinom. To izgleda ne zavisi od toga da li žena živi u gradu ili u selu, već od »autoriteta« koji kao žena ima. To znatno utiče na njen život, pošto znači da je ona ta koja nabavlja i donosi svakodnevne odluke koje utiču na dobrobit njene porodice. To je snažan simbolički pokazatelj da li žena ima ili nema autoritet u odnosu na muškarce u kući.

Zaposlenje

U prištinskoj opštini žene čine 22,9% radne snage, a 33,9% onih koji čekaju na posao (1984 *Popis: Enti Krahinor i Statistikes* 1986:46). U materijalno teškim vremenima, ekonomski doprinos žene joj nedvosmisleno pruža autoritet. Albanke shvataju da ekonomska nezavisnost ženi daje moć. Čak i kada je (kako smatra Ilich) njen doprinos od drugorazrednog značaja u odnosu na doprinos muža (što jeste najčešći slučaj), prihod koji ona ostvaruje daje joj izvesnu sigurnost. Nju više ne pritiska stalna zavisnost od muža. Ako dođe do neslaganja ona može da kaže: »Odlazim«. Žene su svesne da je uzrok njihovom drugorazrednom socijalnom položaju delom i to što sve do novijeg vremena nisu bile uključene u rad za platu.

Za Albanku, zaposlenje ima ogroman simbolički značaj. Ono znači prevazilaženje psihičkih i fizičkih ograničenja koje joj je nametao tradicionalni način života. Ali iako su psihološke prednosti zaposlenosti jasne, ono definitivno ima svoja praktična i ideološka ograničenja.

Dvostruki teret, posao i domaćinstvo, posebno je težak za Albanku zbog toga što se smatra ogromnom sramotom ako muškarac pomaže u kući, kao i zbog pridavanja izuzetnog značaja redu i čistoći u kući. Mada žene s kojima sam razgovarala veruju da druge žene u Jugoslaviji imaju u kući pomoć muževa, one prihvataju činjenicu da mnogi Albanci smatraju takvu pomoć gubitkom sopstvenog ugleda.

I zaposlene i nezaposlene žene slažu se da ekonomski doprinos od plate ne uvećava obavezno autoritet žene. Ako još živi u tradicionalnom miljeu, autoritet se *ne* stiče kroz ekonomski doprinos ili slobodu kretanja, nego kroz ispunjavanje tradicionalne ženske uloge. Zaposlene daje ženi izvesnu moć, slobodu kretanja, ali održavanje ideala uzorne albanske supruge stvara veliki fizički i emocionalni teret.

Ideal nasuprot stvarnosti

Dolazimo do razmatranja razlike između onoga što grad predstavlja i onoga što se ispostavlja da jeste. Devojke očekuju da će u gradu naći slobodu, viši materijalni standard i raznovrsnije iskustvo. Ako je devojka zaposlena i živi u nuklearnoj porodici, mada je njeno iskustvo znatno prošireno, dvostruko je opterećena, bez mogućnosti da u potpunosti uživa svoju novostečenu slobodu. Ako živi sa srođnicima ovi snovi se u skorije vreme verovatno neće ostvariti. Ona živi za budućnost, kada će biti sama sa mužem i decom, imati svoju veliku kuću, svoju mašinu za rublje, lep nameštaj i auto. »One sanjaju da će jednog dana biti bolje. Njena svekrva će umreti, i ona će biti kraljica u kući.«

Danas devojka želi da završi školu, dobije posao, ima visok materijalni standard, i iznad svega da živi sama sa mužem i decom. Ovi ciljevi danas su isti za seosku i gradsku devojku. Opšta prisutnost urbanih običaja stvara konflikt mnogim devojkaama koje nisu u stanju da ostvare te ambicije. Tradicionalna ideologija zahteva prihvatanje (*pajtimi*) sudbine, što može da znači ugovoreni brak i ulazak u »tuđu« porodicu. Dvadesetdvogodišnja devojka sa sela, odrasla u Prištini, objasnila je to ovako:

»Ideju o životu s muževom porodicom devojka teško prihvata. Dok nisam napunila osamnaest godina mrzela sam tu pomisao, ali sada sam navikla. Konačno shvatiš da za tebe tu nema mesta; to je tako. Ništa od ovoga (u kući moje majke) nije moje. Zašto mislite da devojke žale zbog toga što su devojke? Ne zato što su devojke, nego zato što moraju da žive negde drugde. Ali to prihvatiš.«

Ovo se unekoliko razlikuje od komentara njene majke:

»Ti s'ke care pa shku. Nema drugog izbora nego da odeš. Kad te momak izabere ti opet moraš da se preseliš kod svekrve. Ti to prihvataš. Ako se boriš protiv toga, jednostavno zastariš.«

Ali prihvatanje postaje teško za žene koje su upoznale druge modele. Konflikt je posebno snažan kod gradskih devojaka koje imaju mogućnost izbora. »U gradu modeli su konkretni; na selu to su samo maštanja.«

Težište ovog priloga je na *kontinuitetu* tradicionalne ideologije sa preseljenjem u grad (videti Denitch 1976). Mnoge zaposlene žene koje uživaju slobodu kretanja složiće se da je ova ideologija sve pre nego nestala iz njihovog društvenog kruga. Smatram da se čak većina žena koje su zaposlene i žive u nuklearnim porodicama i pokazuju »moderno« ponašanje rukovodi tradicionalnim vrednostima: prvo, autoritet se

ne stiće ličnim postignućem, već saglašavanjem sa kolektivnim idealom ženstvenosti, i drugo, superiornost muškaraca se prihvata bilo kao prirodna ili kao društveno data činjenica. Zaposlene žene *smatraju* da su raskinule tradicionalne okove, ali u stvarnosti njihova osnovna motivacija i delovanje zasnivaju se na tradicionalnim vrednostima u urbanom obliku.

Sa engleskog prevela
Miroslava Malešević

1972 Market Model, Class Structure and Consent. *Man* 7(1):74—94.

Campbell, J. K.

1964 *Honor, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. Oxford University Press.

Denitch, Bette S.

1974 Sex and Power in the Balkans. U *Women, Culture and Society*, eds. Rosaldo and Lamphere. Stanford University Press.

1976 Urbanization and Women's Roles in Yugoslavia. *Anthropological Quarterly* 49(1):11—19.

Dimen, Muriel

1986 Servants and Sentries: Women, Power and Social Reproduction in Kriovrisi. U *Gender and Power in Rural Greece*, ed. Jill Dubisch.

Enti Krahinor i Statistikes

1982 Regjistrimi i popullise i ekonomive shtepiake dhe i banesave ne vitin 1981. Buletini 17. Prishtina.

1986 Komunat e KSA te Kosoves me 1984. Prishtina.

Friedl, Ernestine

1967 The Position of Women: Appearance and Reality. *Anthropological Quarterly* 40:97—108.

Ismlai, Hivzi

1985 *Fshati i Kosoves: Kontribut per Studimin Sociologjike Demografik te Evolucionit Rural*. Prishtina: Rilindja. Pp. 194.

Loizos, P.

1975 Changes in Property Transfer Among Greek Cypriot Villagers. *Man* 10:503—23.

Nelsno, Cynthia

1974 Public and Private Politics: Women in the Middle Eastern World. *American Ethnologist* 1(3):551—63.

Pavlidis, Eleftherios and Jana Hesser

1986 Women's Roles and House Form and Decoration in Eressos. Greece. In *Gender and Power in Rural Greece*, ed. Jill Dubisch.

Pavlidis, Eleftherios and Jana Hesser Reigelhaupt, Jovce

1967 Saloio Women: An Analysis of Information and Formal Political and Economic Roles of Portuguese Peasant Women. *Anthropological Quarterly* 40:109—126.

Rogers, Susan Carol

1975 Female Forms of Power and the Myth of Male Dominance: A model of Female/Male Interaction in Keasant Society. *American Ethnologist* 2:727—56.

Rosaldo, Michelle

1974 *Women, Culture and Society*. Standford University Press.

Salamone, S. D. and J. B. Stanton

1986 Introducing the *Nikokyria*: Ideality and Reality in Social Process. *U Gender and Power in Rural Greece*, ed. Jill Dubisch.

Schneider, Jane

1985 Trousseau as Treasure: Some contradictions of Late Nineteenth-Century Change in Sicily. *U Women and History*, ed Marion Kaplan. Haworth Press, Inc. Number 10, pp. 81—119.

Janet Reineck

URBANIZATION AND TRANSFORMATION PROCESS OF THE POSITION OF ALBANIAN WOMEN IN KOSOVO

— Summary —

On the basis of fieldwork investigations in Priština and existing literature concerning »woman antropology«, the author found out that the role of woman in town was only formally and not essentially different from the concept of »ideal« woman which is prescribed by traditional rules. Employment, economic independence, child bearing are elements that can help to improve her position in family, but cannot give authority to her. Authority is created through behavior which completely suits the patriarchal model.

In the consciousness of employed woman, who *believes* that she has overcome the traditional framework of her existence, the decisive factor of her self-fulfillment is still the complete subordination and adjustment to collective, traditional ideology and the concept of »demure« and »ideal« woman.